

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Спірідонова Миколи Юрійовича
«Демократія як соціокультурний феномен: загальне та особливе»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 033 – Філософія
галузі знань 03 – Гуманітарні науки

Потрібно, насамперед, сказати про безсумнівну актуальність обраної дисертантом теми дослідження. Ця її як теоретична, так і практична значущість зумовлена низкою суттєвих чинників. Перший і фундаментальний з них полягає в надзвичайній важливості феномену демократії в контексті життєдіяльності як соціуму в цілому, так і окремого людського індивіда, зокрема. Це пояснюється тим, що і демократія як форма спільного життя людей, так і уявлення про неї мають тисячолітню історію, ввійшли в тканину суспільного життя, стали ключовим механізмом досягання людьми соціальної справедливості, а тому фактично трансформувалися у вічну проблему як теорії, так і практики людського соціуму. Такий стан речей накладає особливий відбиток та відповідальність за правильне, максимально точне розуміння цього феномена на усіх етапах його впровадження у будь-якій країні.

Другий чинник зумовлений особливостями сучасного суспільного розвитку, коли в умовах інформаційного суспільства, яке стало монопольним явищем нашого часу, що визначальним чином впливає на духовно-світоглядні, мисленнєві і поведінкові стандарти людей. В таких умовах виникає суттєва небезпека оманливого, а нерідко і свідомого шкідливого тлумачення демократії як явища, що зумовлено індивідуальними чи корпоративними інтересами політиків чи інших людей, причетних до владних кабінетів. Цей чинник об'єктивно створює серйозну загрозу як уявленням про демократію, так і суспільним практикам, де вона впроваджується.

Третій чинник полягає в тому, що, незважаючи на суттєву значущість теми соціокультурної зумовленості уявлень про демократію, сформульовану Миколою Спірідоновим у якості теми своєї дисертації, і те, що практично з ніхто

з дослідників не ставить її під сумнів, ця проблема з різних причин тривалий час перебуває на периферії уваги. І це попри консенсус у фаховому середовищі з приводу істотності й навіть визначальності соціокультурних диференціалів для створення непереборних труднощів на шляху досягнення мети смислової і критеріальної єдності демократії.

Очевидно, що дефіцит уваги до латентних соціокультурних впливів на формування уявлень про демократію не стільки формує проблемне поле демократії, скільки стає на заваді розблокуванню проблемних перехресть і напрацюванню якщо не консенсусних, то хоча б конвенційно погоджених інтерпретаційних правил гри в питанні багатоманітної неоднозначності змістовних складових демократії. Під цим кутом зору дослідницькі зусилля Миколи Спірідонова не можуть не викликати поваги й захочення.

Автор виконаного дослідження слушно зазначає, що «актуальність теми дисертаційного дослідження є не лише трансчасовою – такі мегатренди сучасності, як постмодерн, глобалізація, неолібералізм і криза світопорядкових реалій також значною мірою соціокультурно навантажені: вони є, з одного боку, факторами випробування демократії, а з іншого боку, самі випробовуються демократією на функціонально-інструментальну ефективність» (с. 16). Іншими словами, соціокультурний фактор постає своєрідним геномом, яким більшою чи меншою мірою просякнуті всі рівні й етапи генерування знань про демократію як на індивідуальному, так і надіндивідуальному рівні, у сфері як масової, так і спеціалізованої, академічної свідомості. З цим контекстом прямо пов'язаний той факт, що існуючі в наш час формули демократії та різноманітні концептуальні підходи до їх змістовної наповненості викликають чимало гострих суперечок і нарікань щодо відсутності навіть не консенсусу, а хоча б конвенційності, смислової еквівалентності. Дисертант слушно зазначає, що «небезпека пов'язана з тим, що якщо з приводу феномена демократії створити неадекватне, тенденційне, демагогічне, популістське і т. п. враження, то індивідуальні й колективні зусилля будуть каналізовані за хибними й контрпродуктивними напрямками, які не мають нічого спільного зі справжніми проблемами, а відтак не

можуть в принципі слугувати засобом досягнення мети розв'язання справжніх проблем як самої демократії, так і проблем суспільства, детермінованих недоліками прикладного застосування теоретичних засновків демократії» (с.106). Ось чому соціокультурне тло, у просторі якого функціонують практично усі процеси суспільного життя, є тією ключовою умовою і для розгортання демократичних процесів, їх методологічних, орієнтаційних і змістовних компонентів. В цьому плані, виокремлюючи ключову критеріальну ознаку соціокультурної дослідницької інструменталістики, М. Спірідонов переконливо доводить, що «соціокультурний підхід постає втіленням антропоцентричного підходу й застосування антропного принципу на рівні соціокультурної генералізації – тобто в даному разі йдеться не про людиномірність і людиновимірність картини світу чи її окремих елементів, а про їхню мірність і вимірність в одиницях (критеріях) соціокультурних смислів і значень» (с. 68). Зрозуміло, чому автор дисертаційного дослідження справедливо наполягає на предметному аналізові соціокультурної зумовленості феномена демократії, яка продукує систему смислів та значень, що в контексті вищесказаного є логічним і послідовним методологічним підходом.

Варто підтримати дисертанта в тій частині логіки його дослідження, де йдеться про труднощі визначення золотого стандарту демократії. Ця проблема набуває особливої актуальності в даній дисертації, по-перше, сама по собі, у зв'язку з постановкою теми дослідження, по-друге, зважаючи на обсяги наявного в наш час популістського інформаційного спау щодо демократії, де всі підходи до тлумачення демократії перемішались і створюють непереборні завали на шляху спробам чіткого визначення сутності даного феномена. Як підкреслює Микола Спірідонов, «у найбільш загальному вигляді його можна сформулювати так: чи маємо ми справу з численними демократіями, кожна з яких є неповторною й унікальною, чи ми все-таки можемо їх порівнювати й виявляти найкращі та найгірші варіанти реалізації демократичного ідеалу? Тобто чи є щось спільне між різними моделями демократій, що дало б змогу реально

порівнювати їх між собою? А якщо єдина модель демократії все ж існує, то що під цим мається на увазі?» (с. 113).

Рефлексійну глибину й аналітичну переконливість виконаного дослідження ілюструють пункти **наукової новизни**. Йдеться, насамперед, про перший пункт параграфа «Вперше», в якому дисертант формулює фундаментальний висновок своєї роботи про те, що «незнання специфіки соціокультурного середовища чи з різних причин неврахування, ігнорування соціокультурного контексту демократичного процесу прирікає такий процес на наслідки, які є далекими від очікуваних, а інколи й категорично несумісними з ними. Це призводить до ситуації подвійного негативізму: з одного боку, зазнає невдачі конкретно-історичний процес демократизації, з іншого боку, дискредитується ідея демократії в трансчасовому вимірі, девальвується її реноме як дієвого інструмента оптимізації всіх сфер суспільної життєдіяльності» (с. 21-22).

Перспективним є також аргументоване твердження дисертанта щодо «значущості такої унікальної функції демократичного процесу, як обмеження влади: саме в цій функції втілюється унікальна специфіка демократії, позаяк будь-який інший тип управління діє за принципом експансії – його метою є сама влада, влада як така, а не обмеження влади» (с. 22).

В контексті зазначеної дисертантом проблеми відтворення на теоретичному рівні сутності демократії як явища заслуговує на увагу пункт наукової новизни в параграфі «Уточнено», де йдеться про «теоретико-концептуальний пріоритет щодо доцільності семантичного й функціонального позиціонування демократії не як кінцевого стану, а як перманентного процесу, в межах якого практично всі недоліки демократії в принципі підлягають коригуванню за умов їх своєчасного виявлення й кваліфікованого, громадянськи відповідального реагування на них» (с. 23). Думається, такий підхід дає можливість розширити простір пошуків природних, сутнісних начал демократії як явища, яке органічно вписується в специфіку соціокультурних систем в різних країнах сучасного світу. Таким чином, дисертант знову наголошує на органічній, внутрішній зумовленості функціонування демократії

соціокультурними умовами, що склалися в тому чи іншому суспільстві й активно генерують розгортання практично усіх суспільних процесів, включаючи демократичні. Одночасно такий концептуальний наголос належним чином світоглядно впорядковує і структурує саму логіку сприйняття генезису демократії, пропонуючи своєрідну дорожню карту оперування ресурсами демократії і надійний алгоритм утілення потенціалу демократії на рівні суспільної практики.

Враховуючи сучасний стан понятійної та змістовної мозаїки розуміння демократії, починаючи від стихійного її тлумачення на рівні масової свідомості і закінчуючи комплексним, системним, концептуальним, доктринальним й парадигмальним на рівні свідомості спеціалізованої наукової, академічної досить привабливою є думка про те, що демократія – це не так детальне відтворення в суспільному та державному житті певної теорії, як своєрідна мета чи ідеал, до реалізації якого можна наближатися різними шляхами. Саме в цьому процесі з'являються об'єктивні можливості, як справедливо зазначає дисертант, «по-перше, спроможності (в принципі) своєчасного виявлення й кваліфікованого, громадянськи відповідального реагування на проблеми, вади і недоліки, які потребують реагування й коригування, по-друге, готовності (конкретно-історичної) застосувати механізми коригування своєчасно і на належному кваліфікаційному рівні» (с. 140-141).

Заслуговує на увагу положення наукової новизни параграфа «Уточнено», де йдеться про аналітичний вердикт щодо «сутнісної демаркації загального та особливого в питанні змістовності демократії: якщо загальним у питанні змістовності демократії є її трансчасовий інваріант, то сферу особливого утворюють конкретно-історичні функціональні канони, смислові пріоритети і значеннєві преференції. Фундаментальне значення особливого як віддзеркалення соціокультурної дійсності полягає в тому, що особливості соціокультурної дійсності генерують закономірності уявлень про демократію в межах соціокультурного середовища конкретно-історичного формату» (с. 22-23).

Заслужують на увагу **висновки** дисертаційної роботи, в яких знайшов відображення концептуальний підхід, згідно з яким «пізнавальний потенціал соціокультурного підходу тісно пов'язаний із відтворенням світоглядних пріоритетів за історично заданими лекалами, автоматизмами, ментальними схемами, стандартами і стереотипами... Пізнавальна ефективність соціокультурного підходу обумовлена епістемологічними та гносеологічними ресурсами соціокультурної сфери, а саме: сукупність соціокультурних досвідних даних забезпечує смисло-значеннєве фокусування, істотно детермінуючи, а інколи й визначаючи в найдрібніших деталях уявлення про резонансні явища і події соціальної дійсності взагалі та про феномен демократії, його покликання й функціонально-інструментальне призначення зокрема» (с. 209).

Автор слушно привертає увагу до того, що «тенденція популістського спау, обумовлена насамперед інструментальними можливостями інформаційного суспільства та фактором відсутності повноцінних антагоністів демократії після падіння Берлінського муру, призвела до наділення демократії невластивими їй функціями та інструментальними можливостями. Спекулятивний наратив демократії все більше перетворюється на інструмент інформаційного навіювання і пропагандистського маніпулювання, а наслідки таких процедур є далекими від класичних канонів демократії, від ідеї демократії як влади народу, здійснюваної народом і в інтересах народу» (с. 214).

Попри безперечно високий теоретико-концептуальний рівень виконаного М. Спірідоновим дисертаційного дослідження, окремі аспекти поданої на розгляд роботи мають дискусійний характер і потребують уточнення.

1. В своїй дисертаційній роботі М. Спірідонов неоднократно вживає поняття «соціокультурний феномен», «соціокультурні умови», «соціокультурна система», що є природним і логічним, зважаючи на тему роботи, де поряд з поняттям «демократія» вказані поняття є пріоритетними для розгортання логіки та змісту дослідження. На с.24 він подає перелік елементів соціокультурної системи, куди включає: а) знаково-символічну сферу; б) традиції та історичну спадкоємність; в) сферу повсякденної спонтанності (стереотипи, автоматизми,

сприйняття дійсності, альтернативи та ймовірності); г) редуковану й рутинізовану версію інтелектуальної історії; д) ціннісну ієрархію; ж) латентну світоглядну нормативістику, канони й табу; з) ментальність. І такий підхід до висвітлення даного явища є, безсумнівно, продуктивним. Однак, виходячи з вище сказаного, а саме з ключової ролі згаданих вище понять, важливо дати їх визначення, дефініцію. Це б, безсумнівно, посилило достатньо упорядковану понятійно-категоріальну структуру дисертаційного дослідження.

2. Дещо обділеним увагою автора залишився аспект української соціокультурної специфіки уявлень про демократію, а саме: чи існують певні трансчасові інваріанти такої специфіки, які особливості її еволюціонування і якими є конкретно-історичні ознаки її сучасного формату? Попри те, що дослідницькі пріоритети на рівні мети та завдань дисертаційного дослідження зосереджувалися на загальнометодологічних закономірностях і особливостях соціокультурного впливу на сприйняття феномена демократії, все-таки більш розлогий ілюстративний супровід цього впливу на рівні українського прикладного кейсу виявився б не зайвим.

3. На с. 80 автор стверджує, що «особливості й закономірності соціокультурної детермінованості уявлень про демократію стосуються як самої демократії, її онтології і динаміки, так і багатоманітної палітри розуміння демократії – від стихійного, (на рівні масової свідомості), і до комплексного, системного, концептуального, доктринального й парадигмального (на рівні свідомості спеціалізованої, наукової, академічної)». В цьому контексті закономірно виникає запитання: якщо рівень спеціалізованої, наукової і академічної свідомості так само підпадає під вплив соціокультурних стереотипів, то чим принципово й критеріально цей тип свідомості відрізняється від свідомості масової?

4. У підрозділі 3.1. автор проводить слушні корелятивні паралелі між кризою сучасного світопорядку та різними аспектами демократії. В цьому контексті напрошується запитання щодо взаємозумовленості, а саме: що є

більшою мірою визначальним – криза світопорядку для демократії чи криза демократії для світопорядку?

5. Пошукач аргументаційно й ілюстративно переконливо висвітлив аспект численних негативних впливів сучасного інформаційного поля на формування уявлень про демократію. Не підлягає сумніву, що такі недоліки потребують корекції і приведення у відповідність до потреб об'єктивного і всебічного висвітлення функціональних опцій демократії. Однак важко дистанціюватися від запитання: наскільки перспективи такої корекції є реалістичними, враховуючи, що в сучасному суспільстві інформаційне середовище перетворилося на своєрідну державу в державі, яка, на відміну від номінальної держави, здійснює перманентний вплив на формування уявлень масової свідомості про соціальну реальність загалом і реальність різних аспектів демократії зокрема.

Проте висловлені зауваження не девальвують загальну наукову цінність дисертаційного дослідження М. Спірідонова, підкреслюючи лише контроверсійний змістовний і функціональний рельєф демократії сучасного зразка, а тому є суттєвим резервом для подальших наукових пошуків дисертанта. Праця Миколи Спірідонова робить вагомий внесок у розуміння багатоманітності факторів, які лежать в основі уявлень про демократію і перспективи реалізації її інструментального потенціалу на рівні багатоманітних суспільних практик сьогодення. Комплексний аналіз різноманітних аспектів демократії і специфіки їхнього розуміння під впливом латентних соціокультурних регламентацій свідчить про загальносвітоглядну ерудицію автора дисертації, про його вміння ефективно застосовувати рефлексійний та аналітичний інструментарій для потреб дослідження складних соціальних явищ і процесів.

Джерельна основа дисертаційного дослідження вражає своєю багатоманітністю й поліаспектністю. Власне, ефективний симбіоз різнопрофільного дослідницького потенціалу й забезпечив результат у вигляді дисертаційної роботи як взірця вдалого міждисциплінарного синтезу, в якій пріоритет соціально-філософської дослідницької інструменталістики, тим не

менше, зберігає виразне домінування. Такий результат є надзвичайно вдалим і не менш рідкісним, тому потребує всілякого заохочення і відзнаки.

Дисертаційна робота Спірідонова М. Ю. повною мірою розкриває тему дослідження, досягає поставленої мети та виконує визначені завдання. Зміст дисертаційного дослідження та опублікованих наукових праць дає підстави для констатації, що завдання, результати й висновки поданої на розгляд роботи цілком обґрунтовані. Наукові положення та висновки дисертації всебічно висвітлені як у самій дисертації, так і в ґрунтовних публікаціях. Публікаціям здобувача притаманний високий науковий рівень, системна всебічність і аналітична збалансованість.

Дисертація засвідчує високий рівень оволодіння Миколою Спірідоновим методологією наукової діяльності, що втілюється як у розлоговому діапазоні методологічного інструментарію, так і на рівні дослідницької культури його застосування.

Загальний висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам полягає в тому, що дисертаційне дослідження Миколи Спірідонова виконане на високому теоретико-методологічному рівні, є об'єктивним, системним і аргументаційно збалансованим. Достовірність і значущість сформульованих результатів дисертаційного дослідження не підлягає сумніву.

Подане на розгляд дисертаційне дослідження відкриває нові перспективи для розуміння соціокультурної зумовленості уявлень про демократію. Автор зробив вагомий внесок у теоретичне підґрунтя та практичні аспекти реалізації потенціалу демократії. Його здатність проводити історичні паралелі та виявляти актуальні виклики сьогодення має непересічне значення в контексті стрімких змін у суспільстві сучасного формату.

Дисертація Спірідонова М. Ю. на тему «Демократія як соціокультурний феномен: загальне та особливе» володіє всіма ознаками, необхідними для високої оцінки. Вона цілком відповідає вимогам Постанови Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої

ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 341 від 21.03.2022, а її автор – Спіридонов Микола Юрійович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 – «Філософія».

Офіційний опонент:

завідувач кафедри суспільних наук
Поліського національного університету,
доктор філософських наук,
професор

Володимир МУЛЯР

